

"بسمه تعالی"

مسجد، محلی برای برنامه‌ریزی شهری در چشم‌انداز ۱۴۰۴

محمد کرمی^۱، رهام جباری^۲

چکیده

بعد از انقلاب اسلامی، دولتمردان برای اداره‌ی بهتر جامعه و به‌دست‌آوردن دیدگاه‌ی کلان و دراز مدت برای کشور، سندی با نام چشم‌انداز ۲۰ ساله‌ی کشور از ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴ تهیه کردند. براساس این سند، کشور ایران در پایان این دوران در موقعیت‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و ... رتبه‌ی نخست منطقه خواهد بود و موقعیت ویژه‌ی آن در سطح بین‌الملل خواهد داشت. در این میان، ابزارها و روش‌های دستیابی به هدف‌های چشم‌انداز از مهم‌ترین ضروریات به‌شمار می‌رود.

برای دستیابی به هدف‌های سند، یکی از راه‌ها طرح‌های توسعه است؛ ازجمله طرح‌های توسعه‌ی شهری در مقیاس خرد طرحی است به نام « طرح‌های استراتژی توسعه شهری (CDS) » که برای رسیدن به جامعه‌ای آرمانی نقشه‌ای برای دیگر نهادها و بخش‌ها پیشنهاد می‌دهد. در ادامه‌ی مقاله به اهمیت مسجدها در این طرح‌ها می‌پردازیم و ایجاد کیفیت محیط شهری مطلوب و راه‌های دستیابی به آن را توضیح می‌دهیم؛ با توجه به نقش مسجدها در راستای طرح‌های CDS در جامعه‌ی ایرانی و شهری.

کلید واژه‌ها: مسجد، سند چشم‌انداز، طرح‌های توسعه‌ی شهری، توسعه‌ی محله‌ای، مشارکت مردمی، CDS

مقدمه

مسجد عبادتگاه خاص مسلم‌انان است که کتاب الهی از زاویه‌های مختلفی به آن اشاره کرده است. مسجد همواره مورد عنایت شارع مقدس اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) بوده، در جمع‌های مسلم‌انان نیز مرکز توجه بوده است. بنابراین، به‌صراحت می‌توان گفت: کالبد و فضای عبادتگاه خاص مسلم‌انان، یعنی مسجد، اهمیت و نقش ویژه‌ای دارد.

در طول تاریخ ایران، همواره حاکمان و مردم به مسجد توجه کرده‌اند. در دوران حاضر، نه تنها از اهمیت آن با توجه به تنوع کاربری‌های شهری کاسته نشده است، بلکه با تجدیدنظر در روند کاربری آن در حکومت

^۱ - کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، مسئول واحد GIS شهرداری شاهین‌شهر.

mkamzm@yahoo.com

^۲ - کارشناس شهرسازی، معاونت شهرداری و مسئول واحد املاک شهرداری مبارکه.

فعالی، تنها مکان عمومی مسلمانان (غیردولتی و غیرخصوصی) با خصوصیت‌های خاص خود است. در ایران، به دلیل رشد جمعیت، گسترش شهرها و مهاجرت گسترده بخصوص از ۱۳۴۵ به بعد، رشد شهرهای کشور به حالت انفجاری و لجام‌گسیخته بوده است. بعد از پیدا کردن مشکل‌های موجود و راه حل آن‌ها، مسئولان شهری برای اداره‌ی بهتر شهر و کنترل آن طرح‌های توسعه‌ی شهری را راه حل مشکل‌ها دانستند. سند چشم انداز ۲۰ ساله‌ی کشور، برای رسیدن به رتبه‌ی ممتاز در منطقه و جهان، هدف‌های متنوعی را در بندهای مختلفی ارائه کرده است.

در شهر و شهرسازی ایران، همواره به مسجد توجه ویژه‌ای شده است و انسان‌های زیادی شهرهای ایران را به دلیل وجود مسجد‌های معروفشان می‌شناسند. طرح‌های توسعه‌ی شهری یا همان استراتژی توسعه‌ی شهری (CDS) جدیدترین روش برنامه‌ریزی شهری در جهان است که برنامه‌ریزی در سطح خرد را مدنظر دارد؛ این طرح برنامه‌ریزی از بالا به پایین را رد می‌کند. این نوع برنامه‌ریزی شهری به جماعت کوچک و اجتماع‌های محله‌ای توجه ویژه‌ای دارد. در این برنامه‌ریزی، به صورت خلاصه، نظریه‌ها و عقیده‌ی مردم اجتماع‌های محلی اساس طرح‌های شهری است. «برنامه‌ریزی با مردم و برای مردم» است. در جامعه‌های شهری ایرانی، به دلیل محدودیت «مکان‌های تجمع مردم»، مسجد تنها و مهم‌ترین مکان عینی تجمع مردم است. مسجد می‌تواند محل تجمع مردم و اظهارنظر شهروندان در زمینه‌ی مسئله‌ها و مشکل‌های خود و جامعه باشد. در حال حاضر، مسجد بهترین مکان برای اتحاد مردم شهرها است.

سند چشم‌انداز ۲۰ ساله‌ی جمهوری اسلامی ایران

برنامه‌ریزی فرآیندی است که از گذشته تاریخی پرشکوه و طولانی داشته است. در گذشته‌ی بسیار دور، انسان‌ها نخستین حرکت‌های خود را با برنامه‌ریزی نیمه آگاهانه آغاز کردند و اکنون که جهان درگیر مشکل‌های جامعه‌ی بشری است، اهمیت نقش برنامه و برنامه‌ریزی دوچندان شده است. بعد از انقلاب اسلامی و با توجه به آسیب‌های برجای مانده از گذشته، برای سرعت بخشیدن به خدمات‌رسانی به مردم برنامه‌ها و طرح‌های فراوانی انجام شد. در سال ۱۳۸۴، مقام معظم رهبری سند و چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران را ابلاغ کرد. بندهای مختلف این سند با نظریه‌های کارشناسی و تخصصی و با دقتی خاص تهیه شد که به طور خلاصه از این قرار است:

۱. تأکید مسئولان بر تقویت نظام مردم‌سالاری دینی؛

۲. تقویت روحیه‌ی مشارکت جویی مردم و تشکلهای خودجوش آنها در مقاطع مختلف تحول‌های سیاسی - اجتماعی؛

۳. توسعه‌ی همه‌جانبه‌ی کشور با انسان‌محوری و تأکید بر جنبش فناوری تکنولوژی؛

۴. تعامل با جهانیان و ارائه‌ی الگوی کاملی از کشور توسعه‌یافته‌ی اسلامی به جهانیان.

باتوجه به بندهای سند، هدف‌های جامع آن، توجه مسئولان به آن و آرزوی جامعه‌ی ایرانی برای دست‌یابی به سند، این نکته بسیار مهم است که همگان چشم‌انداز ۲۰ ساله را با دیدی آرمان‌نگر و جامع تأیید کنند. نکته اینجاست که راه‌های رسیدن به همه‌ی هدف‌های برنامه چیست؟ مکانیسم‌ها و عمل‌هایی که باعث رسیدن به هدف می‌شود چیست؟

مسجد و شهر

در طول زمان شکل‌گیری شهرها، عملکرد عنصرها و کاربری‌های اصلی بر بافت شهری تأثیرگذار بوده است و در بسیاری از موارد، به‌خصوص در بافت کهن شهری، بر سه‌گانه و کالبد شهر (جهت حرکت سه‌گانه، عملکرد و نقش فضاها، بزرگی و کوچکی فضاها و سایر ویژگی‌ها) تأثیر گذاشته است. در بافت سنتی شهرهای ما، مسجدها و مراکزهای مذهبی (مانند تکیه) نقشی اساسی در شکل‌دهی فضاها و سلسله‌مراتب شهر داشته‌اند. روند شکل‌گیری و تأثیر مسجد بر بافت و ساخت شهری و به‌طور متقابل تأثیر معماری و شهرسازی بر ساخت مسجد در بافت همه‌ی شهرها قابل توجه است. چنین امری حتی در زندگی مادی و معنوی ساکنان محل تأثیر مستقیم داشته است. مسجدها به‌طور عمده در قسمت‌های کلیدی و پرازدحام ساخته شده‌اند و باتوجه به قرارگیری آنها در سلسله‌مراتب شهری مهم هستند. در مجموع، مسجدها بر معماری و شهرسازی تأثیر گذاشته‌اند و از آن تأثیر پذیرفته‌اند. در سلسله‌مراتب تقسیم‌های کالبدی شهر، مسجد جامع نقش محوری دارد و مجموعه‌ی شهر را تحت پوشش قرار می‌دهد. مسجد جامع ضمن هویت بخشیدن به شهر، تعریف شهر را کامل می‌کند. پس از مسجد جامع در سطح شهر، مسجد دیگری نیز وجود دارد که عملکردش در سطح محل است و مکانی ساده‌تر و کوچک‌تر است.

ساختار شبکه‌های دسترسی در بافت‌های قدیم شهری، خودبه‌خود و بدون طرح از پیش تعیین‌شده، به شکل تار عنکبوت توسعه یافته است. بازار شهر محور اصلی و مرکز محله‌ها نقطه‌های کلیدی شهرند که راه‌های ارتباطی را تحت الشعاع قرار داده‌اند؛ به‌نحوی که همه‌ی دسترسی‌های شهر به بازار و راه‌های

دسترسی محله به میدانچه منتهی می‌گردد. در این ارتباط، مسجدهای مهم شهر (از جمله مسجد جامع و مسجدهای محله‌ای دیگر) به‌طور عمده کنار محورهای اصلی، مرکزها، محله‌ها یا مفصل‌های شهری قرار گرفته‌اند.^۲

۱. ارتباط مسجد با سایر عملکردهای شهری

امروزه، اوضاع به‌طور کامل دگرگون شده است و مسجدها به‌طور معمول به صورت منفک از سایر عملکردهای شهری در کنار معبری قرار گرفته‌اند و در مقایسه با سایر فعالیت‌ها مرکزیت و تسلطی القا نمی‌کنند. پس از ظهور انقلاب اسلامی، مسجد‌ها تاحدودی نقش اصلی خویش را در رابطه با سایر فعالیت‌های اجتماعی بازیافتند. گرچه طی مدت کوتاهی، قسمتی از فضای مسجدها به محل صدور حواله‌ای انواع کالاها تبدیل شده بود؛ اما انجام بسیاری فعالیت‌های اجتماعی در آن‌ها (از قبیل بویج مستضعفان، کتابخانه، کلاس‌های درس، صندوق قرض الحسنه و ...) سبب شد تا مسجد‌ها به سمت ایفای نقش خویش گام بردارند.

به دلیل اینکه بیشتر مسجدها، به‌ویژه مسجدهای احداث شده در دهه‌های گذشته، برای انجام فعالیت‌های اجتماعی طراحی نشده‌اند، به ندرت می‌تواند بصورت جامع پاسخگوی نیازهای اجتماعی باشند. مسجدها فضای کمی دارند و ارتباط فضاها و فعالیت‌های مختلف آن‌ها منظم نیست؛ در نتیجه باید در طراحی جدید به این نکته‌ها توجه کرد. نکته‌ی دیگر این‌که مجموعه‌ی مسجد و اطراف آن بای به صورتی طراحی شود که نقش اصلی و محوری به مسجد واگذار شود و سایر فعالیت‌ها با رعایت سلسله‌مراتب و هماهنگی حول آن استقرار یابند.^۳

۲- مفهوم و تعریف برنامه‌ریزی شهری

برنامه‌ریزی شهری عبارت است از کوشش اندیشمندانه و سیستماتیک برای به کارگیری منابع و امکانات جامعه‌ی شهری، به بهترین وجه و با صرفه‌نیتی صورت ممکن، تا بتواند محیطی دلپذیر فراهم کند. برنامه‌ریزی شهری فرآیندی پوینده و گویاست؛ به دلیل آنکه روابط انسانی و ویژگی‌های پویایی آن را تضمین می‌کند. در این نوع برنامه‌ریزی، با توجه به اقتصاد و عملکرد عوامل شهر، نحوه‌ی استفاده از

^۳ - حقیقت، غلامرضا، «نقش متقابل مساجد و شهر از دیدگاه شهرسازی»، مجموعه مقالات همایش معماری مساجد.

^۴ - نقی‌زاده، محمد؛ «مسجد کالبد مسلط بر مجتمع اسلامی»، مجموعه مقالات همایش معماری مساجد.

اراضی شهر، محله بندی، م سکن، ترافیک، فضای سبز و غیره^۵، بررسی می شود. هدف از این نوع برنامه ریزی تضمین رفاه شهروندان است، از طریق محیطی بهتر، مساعدتر، سالم تر و دلپذیرتر. افلاطون رین مکان شهری را چنین تلمیح کرده است: «شهر جایی است که انسان ها برای ریل به عاقبتی شرافتمندانه به طور مستقیم در آن زندگی می کنند». به طور کلی، برنامه ریزی شهری مجموعه ای است از پیش بینی ها جهت رسیدن به نتیجه مطلوب. این نتیجه نهایی براساس هدفی اولیه تعیین می شود و در نهایت طرح توصیف کنندهی فرآیندها و روش های مورد ریل برنامه ریزی می شود.

۳ - معضله ها و مشکل های برنامه ریزی شهری و طرح های توسعهی شهری در ایران

الف) مشکل های نظری در طرح های توسعهی شهری ایران؛

اقتباسی است از الگوی خطی بر پایه ی فرآیند سه گانه ی «شناخت، تحلیل و طرح» که بر خردگرایی و مبانی منطقی نظریه ی کارکردگرایی استوار است. این الگوی نظری محدودیت هایی دارد است که نمی تواند شناختی همه جانبه و دقیق از کلیات حیات شهری و تحول های آن به دست دهد.

ب) مسئله ها و مشکل های مربوط به حوزه ی فراشهری (منطقه ای - ملی)؛

نظام برنامه ریزی شهری با نظام حکومتی و حوزه ی فرادست خود ارتباطی مستقیم دارد و نمی تواند مستقل از سیستم عمل کند. برخی چیزها در نظام شهری تأثیر می گذارد، مثل رشد جمعیت، مهاجرت های گسترده از روستا به شهر و کلان شهرها، بحران های مالی و وجود ساختارهای چندگانه ی اقتصادی؛ بدون آنکه این نظام بتواند به تنهایی آن ها را بررسی و تحلیل کند یا به تنهایی بتواند برای آن ها تعیین تکلیف کند.

ج) مسئله ها و مشکل های نظام تهیه و تدوین طرح

تجربه ی برنامه ریزی در جهان، به طور خاص در کشورهای سوسیالیستی، نشان داده است که پیش بینی های درازمدت برای اجزای متنوع حیات اجتماعی کشور وجود ندارد.

۴ - مسئله ها و مشکل های نظام اجرایی و مدیریتی طرح

طرح های توسعهی شهری، با توجه به ماهیت ذاتی شان، فعالیتی هستند با اهداف و وظایفی خاص. تدوین و اجرای طرح به دو شکل انجام می شود؛ از یک سو، تهیه ی آن به عهده ی کارشناسان خارج از نظام اجرایی

^۵ - شیعه، ۱۳۶۹، ص ۸۷.

است و ازسوی دیگر، اجرای طرح به عهده ی تشکلات اداری و اجرایی است که اغلب با هدف‌های برنامه‌ریزی شده در طرح همخوانی دارد. همچنین، ضعف نهادهای اجرایی محلی و محدودیت اختیار و مسئولیت آن‌ها در روند تهیه، تصویب و اجرای طرح، باعث رشد برنامه‌ریزی متمرکز و دستوری شده است. چنین روندی مانع همکاری نهادها و نیروهای محلی مؤثر در توسعه‌ی شهری می‌شود.

راهبرد توسعه‌ی شهری یا (CDS) Strategy development city

از زمان شکل‌گیری برنامه‌ریزی شهری به مفهوم امروزی آن، بیش از یک قرن می‌گذرد و در این مدت اصول روش‌های آن تغییرهای زیادی داشته است. این برنامه‌ها متناسب با افزایش تجربه‌ی برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران توسعه‌ی شهری و همگام با رشد و تغییر های جامع‌های شهری، تغییر کرده‌اند. نگاهی به سابقه‌ی طرح‌های شهری و برنامه‌ریزی‌های گذشته نشان می‌دهد که طرح‌های جامع و تفصیلی و نیز طرح‌های ساختاری و راهبردی، هریک تامت زیادی شهرها را در گستره ی خویش قرار داده‌اند؛ ولی به‌مرورزمان از نقش و اهمیت‌شان کاسته شده است و جای خود را به رویکرد ی نو داده‌اند. یکی از این رویکردهای جدید در برنامه‌ریزی‌های شهری برنامه‌ریزی استراتژی توسعه ی شهری (CDS) است؛ رویکردی که بر مشارکت جمعی تأکید زیادی می‌کند.

برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه‌ی شهری هم اکنون در خط رشد قرار گرفته است و انتظار می‌رود در سال‌های آینده، بیشتر شهرهای جهان را دربر بگیرد و به استراتژی فراگیر جهانی تبدیل شود. راهبرد توسعه‌ی شهری برنامه‌ای است با ماهیت راهبردی که همزمان بر تهیه و اجرای سند تأکید می‌کند و تدوین آن برپایه‌ی چشم‌اندازسازی مشارکتی است. مقصود نوعی سند است که بانک جهانی، مرکز سکونتگاه‌های انسانی سازمان ملل متحد و سازمان وابسته به آن‌ها (یعنی ائتلاف شهرها) پیشنهاد می‌کنند و ترویج می‌دهند. این سند وسیله‌ای است که در آن تکرک‌های مشارکتی به‌کار گرفته شده است و هدف اصلی آن تأمین توسعه ی پایدار شهری است با ایجاد ظرفیت اجتماعی برای چشم‌اندازسازی مشارکتی و اقدام همگانی. مبحث فقر شهری و اتخاذ سیاست‌های حمایت از قشرهای فقیر و ارتقای وضعیت آنان در این سند جایگاه ویژه‌ای دارد. این سند برای آن تهیه شده است تا رشد شهرها متضمن عدالت اجتماعی نیز باشد که این امر از طریق همکاری و مشارکت افراد جامعه برای ارتقای کیفیت زندگی شهری میسر می‌شود.

براساس چشم‌اندازی مشترک جهت ارتقای کیفیت اداره و مدیریت شهری، افزایش میزان سرمایه‌گذاری به‌منظور بالابردن نرخ اشتغال و کاهش منظم و پایدار فقر شهری تدوین می‌شود.^۶

راهبرد توسعه‌ی شهری این خصوصیت‌ها را دارد:

- بیشتر فعالیت‌گراست تا کاربردگرا و با صراحتی بیشتر از برنامه‌های سنتی با تصمیم‌گیری و اجرای برنامه سروکار دارد.

- فرایند برنامه‌ریزی‌شده و دائمی جرح و تعدیل سیاست‌گذاری‌ها؛ به‌دور از ره‌تأفت‌های سنتی که وضعیتی نهایی را برای آینده‌ی دور در نظر می‌گرفتند.

- در این رهیافت، بر مشارکت تأکید شده است؛ چه در تهیه‌ی و چه در مراحل پیشبرد و اجرای طرح.

- برنامه‌ریزی مبتنی بر رهیافت راهبردی، نرمش‌پذیری و توان تطابق با وضعیت ویژه.^۷

این رهیافت برنامه‌ریزی با مردم است نه فقط برنامه‌ریزی برای مردم. این نوع برنامه‌ریزی‌ها در واکنش به جدایی برنامه‌ریزی از مردم مطرح شده‌اند.^۸

• توسعه‌ی محله‌ای چیست؟

توسعه‌ی محله‌ای اولین و بهترین کوشش در همیاری همسایگان است که اشخاص و گروه‌ها در فضای محله‌های کوچک به شناخت و حل مشکلات می‌پردازند. توسعه‌ی محله‌ای تلاشی برای بسیج‌کردن منابع و دارایی‌های اجتماعی-اقتصادی است تا بتواند کاستی‌ها و مشکل‌های همسایگان (فرد یا گروهی از ساکنان) را حل کند و سطح رفاه محله را ارتقا دهد.^۹ در این چ‌ه‌ارچوب، تلاش اصلی ساکنان محله پیداکردن راه‌حل برای موضوع‌هایی این‌چنینی است: رفع بیکاری، جلوگیری از گسترش جرم و بزهکاری، اصلاح بافت‌های فرسوده و ناپایدار، پرکردن اوقات فراغت فرزندان و سایر مسئله‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در سطح محله. آموزش و ارتقا توان فنی افراد از عوامل مهم در توسعه‌ی محلی هستند.

^۶ - cities alliance (n/d) cds discussion paper

^۷ - فصلنامه‌ی مدیریت شهری، شماره‌ی ۴، تابستان ۱۳۸۲، ص ۱۹؛ دانش پور.

^۸ - توسلی محمود؛ استراتژی توسعه‌ی شهری زابل.

^۹ - NJPPI, 2007: P2

شوراها کانون برنامه‌ریزی توسعه‌ی پایدار محلی هستند. برنامه‌ریزی برای مسئولان محلی آن‌ها را تجهیز می‌کند و چهارچوبی فراهم می‌کند تا توسعه‌ی پایدار محلی، شهری، منطقه‌ای و سرانجام ملی تحقق یابد. چنین رویکردی به تعامل اجتماعی افراد نیاز دارد. توسعه‌ی پایدار شهری از طریق تصمیم‌گیری مشارکتی در سطح محلی امکان پذیر می‌گردد؛ زیرا این سطح مماس با نیازهای روزمره‌ی زندگی افراد است. در چنین وضعیتی ساکنان شهر شورا را متعلق به خود می‌دانند و بر این تصور خواهند بود که بافت و کالبد شهر، مدیران شهر و نظایر این‌ها طبق خواسته‌های آن‌ها انتخاب شده است.^{۱۰}

جایگاه مسجد در توسعه‌ی محله‌ای (CDS) و نقش آن در دست‌خطی به چشم‌انداز ۲۰ ساله اکنون، به اختصار جایگاه مسجد را در رسیدن به طرح‌های توسعه‌ی شهری بررسی می‌کنیم که باتوجه به سند چشم‌انداز در چند زمینه بررسی می‌شود. زمینه‌های تحقق هدف‌های چشم‌انداز از طریق اجرای برنامه‌های CDS با نقش محوری مسجد به این قرار است:

۱. مشارکت

مسجد به‌طور معمول جایگاه طرح مشکل‌ها و نارسایی‌های اجتماعی است و حضور در چنین مکانی روح تعهد و دردمندی را در افراد می‌دمد. پرورش این رفتار پسندیده در اشخاص نوعی مبارزه با روح‌های بی‌تعهدی و بی‌تفاوتی است؛ یعنی روح‌های که هرگاه در افراد جامعه، به‌ویژه نسل جوان، پیدا شود آسیب‌های اساسی بر امنیت آن جامعه وارد می‌شود. مشارکت فرایندی است که طی آن افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها در انجام طرح‌ها و برنامه‌ها با هم به‌صورت فعال همکاری می‌کنند. تازه‌ترین زمینه‌ی مشارکت، مشارکت شهروندان در اداره‌ی شهرهاست. این مشارکت یکی از الزام‌های زندگی شهری است و هنگامی تحقق می‌یابد که شهرنشینان از حالت فردی درآیند و به «شهروند» تبدیل شوند. به‌طور مکرر، در بندهای مختلف چشم‌انداز به مسئولیت‌پذیری افراد و مشارکت آنان در صحنه‌های مختلف جامعه تأکید شده است که نشانگر اهمیت موضع در سند است. همه‌ی برنامه‌های کشور و پروژه‌های مملکتی بدون مردم و مشارکت آنان شکست‌خورده است.

^{۱۰} - حاجی پور خلیل، ص ۳۸، ۱۳۸۵.

مسجد همواره پایگاه ی برای حضور افراد و شهروندان و هنگام بروز مشکل ها مکان هم فکری، جمع آوری نظری ها و کمک به حل مشکل ها بوده است. نمونه ی عینی آن هنگام جنگ تحمیلی و مشارکت مردم در این زمانه است. در جمع بندی بای خاطر نشان کرد که مسجد، به خصوص مسجد محله، بستر مناسبی برای ایجاد مشارکت در شهروندان است.

۲. نقش مسجد در امنیت اجتماعی

در مسجد دو گونه رفتار متجلی می شود که در تعلیم و تربیت و جهت دهی رفتارهای فردی و جمعی انسان ها بسیار مؤثر است. جلوه ی ظاهری مسجد شامل رفتارها و روابط پسندیده ی دینی است؛ در حالی که در جلوه ی پنهانی مساجد رفتارهای شخصیتی، غیر جمعی و کنترلی رخ می دهد.^{۱۱} مسجد با برخورداری از کارکرد امنیتی دین، نقش بسزایی در مهار و ازمیان بردن آسیب های اجتماعی، به ویژه در سطح محله ای، ایفا می کند و بدین ترتیب موجب برقراری امنیت در محله ها و شهرها می شود.^{۱۲}

۳. تقویت و توسعه ی نهادهای منتخب برای اداره ی شهر و محله؛ با توان در اختیار گرفتن منابع، درک و ایفای نقش و اداره ی مناسب محله ها.

۴. کمک به برنامه ریزی انسان محور با توجه به نیازهای گروه های سنی، مذهبی و قومی و با موقعیت های مختلف اقتصادی و اجتماعی در جهت ایجاد توسعه ی محله ای و شهری.

۵. نقش مسجدها در آموزش (آموزش شهروندی)

آموزش اجتماعی فرهنگ شهری و شهرنشینی برای زندگی بهتر.

۶. تقویت سرمایه های اجتماعی و انسانی با توانایی و مهارت زیاد در تصمیم گیری برای تعیین سرنوشت خود در شهر.

۷. جلوگیری از کم رنگ شدن ارزش های فرهنگی محله ها در مقابل تهاجم فرهنگ بیگانه و ارائه ی فرهنگ بومی و اصیل مردمی در پایان چشم انداز.

^{۱۱} - حجتی، ۹۰، ۸۹.

^{۱۲} - سجادی، ۳۱.

۸. انتخاب، انتصاب، حمایت و گزینش افراد مصلح، بومی و مردمی برای تصدی مسئولیت‌های محله‌ای و کمک به رشد محله‌ها.
۹. نقش مسجدها در کمک به برنامه‌ریزی محله‌ای و شهری
- مسجدها با اولویت‌بندی مشکل‌های موجود در محله‌ها، برنامه‌ریزان را از اولویت‌های اصلی مطلع می‌کنند.
۱۰. نقش مسجد در دگرگون نکردن بافت‌های قدیمی و اصیل محله‌ها و رسم‌های آن‌ها و ارائه‌ی معماری بومی و غیربیگانه و شهرسازی اسلامی به منطقه و جهان.
۱۱. زمینه‌سازی مشارکت بین نهادهای محله‌ای (هسته‌های مردمی) و مقامات محله‌ای با آسان‌کردن کار با مسجدها.
۱۲. کمک مسجد برای شناسایی بافت‌های مسئله‌دار و سعی در جلوگیری و اصلاح اجتماعی و کالبدی.
۱۳. کاستن از بار مسئولیت دولت برای برنامه‌ریزی شهری.
۱۴. تعیین کم‌ت‌های در داخل مسجد برای بازبینی و نظارت بر طرح‌های اجرایی در سطح محله.
۱۵. کمک مسجدها در افزایش مشارکت مردم با دولت و بالعکس؛ کاری که در کشور اسلامی مالزی انجام می‌شود و می‌تواند سرلوحه‌ی فعالیت‌های اجتماعی مسجدها باشد.
۱۶. کمک به شناسایی افراد آسیب‌پذیر جامعه و بازیابی هویت و پتانسیل خود همراه با حفظ صیانت شخصی افراد.
۱۷. ارائه‌ی خدمات چندجانبه‌ی مسجدهای محله و کار با نهادهای محله‌ای برای توسعه‌ی فراگیر جامعه.
- هیأت امنای مسجد مسئولیت طرح‌ریزی توسعه‌ی مسجد، جمع‌آوری اعانه، اجرای طرح‌های توسعه، نگهداری و مدیریت امور مساجد را به‌عهده دارند. این امور را می‌توان درخصوص عنصرهای دیگر محله نیز انجام داد؛ از قبیل پارک محله‌ای. این الگو در سایر موضوع‌های مربوط به محله مصداق دارد؛ مانند انجام انتخابات مختلف، پروژه‌های عمرانی و ...

پیشنهادهای

باتوجه به وضعیت موجود، در این زمینه پیشنهادهایی ارائه می‌شود:

- اجرایی کردن طرح‌های مردمی و مشارکت جویانه‌ی طرح‌های توسعه‌ی شهری با CDS در نظام شهرسازی کشور.
- قرارگیری مسجدها در کانون مکانی طرح‌های CDS در ایران و استفاده از این کانون برای ایجاد مشارکت و برنامه‌ریزی در زمینه‌ی شهرسازی کشور.
- استفاده از رهبران، پیشوایان، امام‌های مسجدها و متولیان خوشنام در محله که روحی‌ای مطلع، پویا و بدون تعصب دارند برای تحقق هدف‌های چشم‌انداز از طریق برنامه‌ریزی محلات و CDS.
- سعی در ایجاد بانک اطلاعاتی در مورد خصوصیت‌های محله و منطقه‌ی شهری و کمک به دولت در زمینه‌های شناخت برای سرمایه‌گذاری و تسهیل در مکان‌یابی بهینه‌ی منابع در راستای افزایش بازدهی آن و تهیه‌ی نقشه‌ی اطلاعاتی مسجدها در شهرها.
- ظرفیت‌سازی مسجدها در طول برنامه‌ی چشم‌انداز در زمینه‌ی توسعه‌ی محلی.
- جهت‌دهی برنامه‌های مسجدها برای افزایش سرمایه‌ی اجتماعی محله‌ها و توانمندسازی افراد جامعه شهری.
- تشکیل ستادهای حفاظت اجتماعی در مسجدها، شهرها و محله‌های شهری.
- توسعه‌ی مکان‌ها و فضاهای قدسی با مشارکت مردم.
- توجه دولت به محله‌ها، برنامه‌ریزی در سطح پایین و تغییر نگرش از دیدگاه آمرانه به دیدگاه سازنده‌ی مشارکتی.
- ایجاد قوانین و دادن اختیارات لازم به متولیان مردمی در سطح محله‌ها.
- ایجاد مسجد در مرکز محله‌ها با تنوع کاربری‌های اطراف خود و متناسب با حریم مسجد برای قرارگرفتن در بطن امور مردم.
- مکان‌یابی درست مسجدها برای دریافت بیشترین بازدهی.
- استقرار نظام مدیریت انتخابی (شوراهای اسلامی شهر و محله)، غیرمتمرکز و محلی در برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت بر طرح‌های توسعه‌ی شهری در شهرسازی کشور.

نتیجه گیری

شهرهای کشور و نظام شهرنشینی کنونی مشکل‌های زیادی دارد؛ زیرا طرح‌های توسعه جوابگوی آن نیست. شهر و نظام شهرنشین برای دستیابی به کشور ی آباد و توسعه یافته ضروری است. در این بین، طرح‌های استراتژی توسعه‌ی شهری یا CDS از کامل‌ترین طرح‌هاست؛ زیرا واقع‌گرایانه‌تر است. در راستای سند چشم‌انداز، داشتن محیط شهر و نظام شهرنشینی سالم و توسعه یافته از اولویت‌های پایه‌ای است. برای رسیدن به این هدف، اجرای طرح‌های CDS و مکان اجرای آن مهم است.

طرح‌های CDS برای رسیدن به نتیجه‌ی مطلوب به مکاری عمومی نیاز دارد که در این بین «مسجد» بهترین مکان است؛ زیرا ماهیتی قدسی و معنوی و نیز سابقه‌ای دراز دارد در متحد کردن مردم. در این بین، با انجام و ایجاد این طرح‌ها در طول برنامه‌ی ۲۰ ساله کشور و با رسیدن به محلات سالم و آباد و توسعه یافته که در پس خود زمینه ساز شهرهای کامل و پایدار است، می‌توانیم به جامعه‌ی اسلامی کامل، توسعه یافته و پیشرفته برسیم و یکی از زمینه‌های تحقق سند چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور را با کمک مسجدها محقق کنیم.

منابع

۱. استادی و علی اقدم، «نقد طرح‌های تفضیلی در ایران»، تهران، ۱۳۸۶.
۲. اسماعیل زاده، حسن، «حقوق شهروندی و مشارکت در اداره‌ی امور شهر»، ۱۳۸۵.
۳. باقری، اشرف السادات، «شهر و عدالت اجتماعی»، تهران، ۱۳۸۲.
۴. پهلوانی، عباس، مجموعه مقالات شهرسازی، «توسعه‌ی محله‌ای در ایران»، تهران، ۱۳۸۶.
۵. سند چشم‌انداز ۲۰ ساله‌ی جمهوری اسلامی ایران و سیاست‌های کلی برنامه‌ی چهارم توسعه.
۶. صالح، حمید، «شهر و مسجد»، دومین همایش معماری مساجد در ایران، تهران.
۷. عارفی، محمد، «نقش مسجد در امنیت اجتماع محله‌ای»، تهران، ۱۳۸۳.
۸. کرمی، محمد، «توسعه‌ی محله‌ای در ایران و ضرورت توجه به آن»، تهران، ۱۳۸۶.
۹. مجموعه مقالات اولین و دومین دوره‌ی همایش معماری مساجد در ایران.
۱۰. مجموعه مقالات همایش توسعه‌ی محله‌ای در ایران، تهران، ۱۳۸۳.
۱۱. مهدی‌زاده، جواد، «ضرورت بازنگری در طرح‌های توسعه‌ی شهری»، تهران، ۱۳۸۲.

۱۲. میرفندرسکی، محمد امین، «مسجد به مثابه‌ی اندامی از شهر»، ۱۳۷۹.

استفاده از سایت‌های:

۱. www.parandehsfyd

۲. www.civlica.com

۳. www.sbu.ac.ir

منبع: دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد